

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Henova Pelkonen

Nödvärnsrätten och dess gränser

- Gränsen mellan det uppenbart oförsvarliga och att svårligen kunna besinna sig.

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet

15 högskolepoäng

Handledare: Per Nilsén

Termin: HT 2022

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING.....	2
FÖRKORTNINGAR.....	3
1 INLEDNING.....	4
1.1 Bakgrund.....	4
1.2 Syfte och frågeställningar	5
1.3 Avgränsningar	5
1.4 Metod och perspektiv.....	6
1.5 Material och forskningsläge	7
1.6 Disposition	7
2 ANSVARSFRIHET	9
2.1 Ansvar	9
2.2 Objektiva och subjektiva ansvarsfrihetsgrunder	10
3 NÖDVÄRN	11
3.1 Nödvärn som ansvarsfrihetsgrund.....	11
3.2 Domstolens prövning av nödvärn	12
3.3 Försvarlighetsbedömningen	13
3.3.1 Angreppets beskaffenhet	13
3.3.2 Det angripnas betydelse.....	14
3.3.3 Omständigheterna i övrigt.....	15
3.3.4 Utvidgning av nödvärnsrätten	15
4 NÖDVÄRNSEXCESS	16
4.1 Tillämpningsområde	16
4.2 Besinningsbedömningen.....	16
4.2.1 Personliga egenskaper	17
5 RÄTTSPRAXIS	18
5.1 Utgångspunkt	18
5.2 Knivfallet	18
5.2.1 Bakgrund i målet	18

5.2.2	Högsta domstolens bedömning	19
5.2.3	Doktrинens syn på Knivfallet.....	19
5.3	Hammarfallet.....	21
5.3.1	Bakgrund i målet	21
5.3.2	Högsta domstolens bedömning	21
5.3.3	Doktrинens syn på Hammarfallet.....	23
5.4	Rödebymålet	25
5.4.1	Bakgrund i målet	25
5.4.2	Hovrättens bedömning	25
6	ANALYS OCH SLUTSATSER.....	27
6.1	Förhållandet mellan nödvärn och nödvärnsexcess.....	27
6.2	Den yttersta gränsen för nödvärn och nödvärnsexcess	28
6.3	Hur påverkas brottsoffrets rätt?	32
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	34
	Källor.....	34
	Tryckta källor.....	34
	Lagstiftning.....	34
	Litteratur	34
	Tidskrifter	35
	Övrigt	36
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	37

Summary

The essay aims at investigating the most extreme limit for the emergency protection right when an attack on a person is at hand. The study also investigates excessive self defense and how the two grounds for exemption from liability relate to each other.

The emergency protection provision is found in 24:1 penal code, and states that anyone who is exposed to a commenced or imminent criminal attack has the right to emergency protection. The legislature has intended to provide a wide margin in favour of the attacked person, with the wording that the violence may not be clearly indefensible. The assessment of justifiability is decisive for whether the defensive violence should be considered legal. That assessment distinguishes the punishable action from the impunity. If the violence is considered clearly indefensible, there is, however, still a possibility to be excused by taking the emergency protection excess into account. 24:6 penal code states that the attacked person should be free from responsibility if he only with the greatest difficulty could restrain himself.

In this investigation the legislature's motives concerning emergency protection and emergency protection excess are presented. To be able to understand how the regulations have been interpreted and applied, two cases from The Supreme Court and one from The Court of Appeal are furthermore discussed. Taking practice into account, no clear common thread is to be seen. In conclusion, I analyze how the victims's right is affected by the circumstances at hand. It is only motivated to use life threatening violence in exceptional situations. Alternative causes of action must be considered. If the attacked person doesn't have the ability to consider the defensive violence in a fair way, he should try to remove himself or call for help instead. That could be a risky alternative, but if the attacked person meets the attack with life threatening violence, it could be considered clearly indefensible.

Sammanfattning

Uppsatsen syftar till att undersöka nödvärnsrättens yttersta gräns vid angrepp på person. Utredningen behandlar även nödvärnsexcess samt hur de två ansvarsfrihetsgrunderna förhåller sig till varandra.

Nödvärnsbestämmelsen återfinns i 24:1 BrB och anger att den som utsätts för ett påbörjat eller överhängande brottsligt angrepp har rätt till nödvärn. Lagstiftaren har avsett att ge en bred marginal till förmån för den angripne, med lydelsen att våldet inte får vara uppenbart oförsvarligt. Försvarlighetsbedömningen är avgörande för om försvarsvåldet anses som tillåtet eller ej. Bedömningen skiljer det straffbara från det straffria. Om våldet anses vara uppenbart oförsvarligt finns det fortfarande en möjlighet att ursäktas med beaktande av nödvärnsexcess. 24:6 BrB stadgar att den angripne ska vara fri från ansvar om denne svårligen kunde besinna sig.

I utredningen presenteras lagstiftarens motiv med nödvärn och nödvärnsexcess. För att förstå hur bestämmelserna har tolkats och tillämpats behandlas även två rättsfall från Högsta domstolen och ett fall från Hovrätten. Med beaktande av praxis går det inte att utläsa en tydlig röd tråd. Avslutningsvis analyseras hur brottsoffrets rätt påverkas av rådande begränsningar. Det är endast motiverat att bruka livsfarligt våld i undantagssituationer. Det ställs även höga krav på att överväga alternativa handlingsvägar. Om den angripne inte har förmågan att överväga försvarsvåldet på ett rimligt sätt bör denne försöka avlägsna sig eller tillkalla hjälp istället. Det kan innebära ett riskabelt alternativ men om den angripne bemöter angreppet med livsfarligt våld kan det anses som uppenbart oförsvarligt.

Förkortningar

BrB	Brottsbalken (1969:700)
HD	Högsta domstolen
HovR	Hovrätten
NJA	Nytt juridiskt arkiv I
RH	Rättsfall från hovrätterna
Prop.	Proposition
SOU	Statens offentliga utredningar

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Som medborgare i samhället är vi underordnade en rättsordning som förbjuder vissa straffbelagda handlingar. Att personer ska straffas för brottsliga gärningar har alltid ansetts vara en grundsats, både i samhället och inom straffrätten. Samtidigt torde det vara lika självklart att en person ska ha rätt att försvara sig vid ett brottsligt angrepp. I den situationen kan det enda sättet att skydda sig själv vara genom att begå ett brott. Nödvärnsrätten är en allmän ansvarsfrihetsgrund som ger rätt till självförsvar i vissa situationer.

Många medborgare i samhället känner till nödvärnsrätten men färre känner till dess gränser. Hur mycket våld får du försvara dig med vid ett angrepp? Nödvärnsrätten har en gräns. Våldet du försvarar dig med får inte vara uppenbart oförsvarligt. I bedömningen av nödvärnsrättens gräns har lagstiftaren gjort en avvägning mellan dels det allmännas intresse av minskat våld i samhället, dels individens intresse av att försvara sig med våld vid ett angrepp.

Vad händer om du blir så rädd att du använder mer våld än som krävs för att avvärja angreppet? I den situationen kan nödvärnsexcess aktualiseras. Det innebär att den angripne kan ursäktas om denne svårligen kunde besinna sig. Uppsatsen tar sin utgångspunkt i nödvärnsrättens gränser, även med beaktande av nödvärnsexcess. Sedermera undersöks hur rådande gränser inverkar på brottsoffrets rätt att försvara sig vid ett brottsligt angrepp.

1.2 Syfte och frågeställningar

Uppsatsen syftar till att undersöka domstolens bedömning i fråga om ansvarsfrihet vid nödvärn och nödvärnsexcess. Blickfånget kommer ligga på rekvisiten "uppenbart oförsvarligt" samt "svårligen kunna besinna sig", eftersom de utgör gränsen för ansvarsfrihet vid nödvärn och nödvärnsexcess.

För att uppnå uppsatsens syfte kommer följande frågeställningar utredas:

- Hur förhåller sig den objektiva ansvarsfrihetsgrunden nödvärn till den subjektiva ansvarsfrihetsgrunden nödvärnsexcess?
- Hur långt sträcker sig nödvärnsrätten vid angrepp på person?
- Hur påverkas brottsoffrets rätt av rådande begränsningar?

1.3 Avgränsningar

På straffrättens område förekommer många ansvarsfrihetsgrunder den angräpnade kan åberopa. Undersökningen kommer endast utgå från ansvarsfrihet som aktualiseras vid nödvärn och nödvärnsexcess. Nödvärnsbestämmelsen i 24:1 BrB innehåller fyra uttömmande situationer då nödvärnsrätt föreligger. Utredningen inriktar sig på den första situationen, försvarlighetsbedömningen vid angrepp på person. Nödvärnssituationer då angreppet riktas mot egendom, olovligt inträngande och kvarstannande på plats kommer inte att utredas. Excessbestämmelsen i 24 kap. 6 § BrB behandlar även andra situationer än nödvärnsexcess, exempelvis excess vid nöd. Däremot behandlas enbart nödvärnsexcess i följande uppsats. Nödvärnsrätten behandlas uteslutande utifrån svensk rätt, vilket innebär att komparativa inslag har avgränsats bort.

Inom straffrätten kan även en putativ (inbillad) nödvärnssituation leda till ansvarsfrihet. Nödvärnsrätten kommer att studeras utifrån verkliga angrepp och inte utifrån inbillade nödvärnssituationer. Bevisproblematiken såsom bevisbörda och beviskrav har avgränsats bort. Det uppenbart oförsvarliga våldets

betydelse för påföljdsfrågan kommer inte heller att utredas närmare i följande uppsats.

Tre rättsfall undersöks i uppsatsen, Knivfallet, Hammarfallet och Rödebymålet. I rättsfallen undersöks endast frågan om nödvärn och nödvärnsexcess. Framförallt Rödebymålet behandlar andra delar av straffrätten, exempelvis putativt nödvärn, psykisk störning och medvetenhet. De delarna har avgränsats bort då det faller utanför uppsatsens syfte.

1.4 Metod och perspektiv

Den rättsdogmatiska metoden har tillämpats på följande undersökning. För att utreda gällande rätt har förarbeten, doktrin och rättspraxis studerats. För att förmedla en grundläggande bild av regleringen har rättskällorna undersökts och redogjorts för på ett deskriptivt sätt.¹

Ett internrättsligt kritiskt perspektiv har också applicerats för att nå uppsatsens syfte. Perspektivet framträder i synnerhet i analysen för att utreda hur den nuvarande regleringen påverkar brottsoffrets rätt att försvara sig. I uppsatsen används "den angripne" och "brottsoffret" som benämningar på personen som hävdar nödvärnsrätt. Det avser samma person. För att underlätta för läsaren har NJA 2005 s.237 benämnts som Knivfallet, NJA 2009 s.234 benämnts som Hammarfallet och RH 2008:90 benämnts som Rödebymålet.

¹ Kleineman, s. 21 ff.

1.5 Material och forskningsläge

Uppsatsen baseras på den traditionella rättskällevärdet. Det innebär att förarbeten, lagstiftning, rättspraxis och doktrin är bärande för uppsatsen. Även artiklar från juridiska publikationer har studerats för att få en tydligare bild av rättspraxis på området. Rättspraxis har använts som det främsta verktyget för att förklara rekvisiten "uppenbart oförsvarligt" och "svårligen kunna besinna sig". Tre rättsfall har valts ut för att undersöka domstolens tillämpning av gällande rätt. Fallen som valts ut är Knivfallet, Hammarfallet och Rödebymålet. Det är tre av de nyare målen och där ger domstolen en tydlig redogörelse för sin bedömning av nödvärn och nödvärnsexcess.

För att beskriva nödvärnsrätten och nödvärnsexcess har litteratur använts. En av läroböckerna som har använts är *Kriminalrättens grunder*. Den redogör kort och översiktligt för nödvärn och nödvärnsexcess. Verket innehåller däremot inte en djupare analys med koppling till gällande praxis. Därför har även andra verk studerats. Monografierna *Brottsoffrets rätt* (1995), skriven av Magnus Billström m. fl, samt *Rätten till självförsvar* (1972) av Curt Blomkvist behandlar nödvärnsrätten och nödvärnsexcess. Båda böckerna är däremot skrivna för några decennier sedan, trots det kan de tillföra information till undersökningen.

Det har skrivits få böcker som behandlar nödvärnsrätten på ett djupare plan under de senare decennierna. Det finns ett fåtal artiklar men de är framförallt kopplade till specifika rättsfall.

1.6 Disposition

Framställningen inleds med en bakgrund som beskriver ansvar och ansvarsfrihet. I nästkommande kapitel följer en undersökning av gällande rätt på nödvärnsrättens område. Därefter övergår fokus till nödvärnsexcess utifrån dokt-

rin. Sedermera följer en redogörelse av rättspraxis på området, med kommentarer från doktrin i anslutning till de två första rättsfallen. Avslutningsvis framförs analysen där jag diskuterar och drar egna slutsatser baserat på doktrin, förarbeten och rättspraxis. Analysen avslutas med en reflektion över hur brottsoffrets rätt påverkas av rådande begränsningar.

2 Ansvarsfrihet

2.1 Ansvar

Rätten till våld i samhället är förbehållet det allmänna i form av staten. Det tar sig uttryck genom att den enskilde medborgaren kan begå ett brott och dömas till fängelse om den tar till våld mot en medmänniska. Även om staten har våldsmonopol är det inte absolut. Det är omgärdat av lagstadgade undantag.² I svensk straffrätt undgår den angripne straffrättsligt ansvar, under förutsättning att en ansvarsfrihetsgrund är tillämplig. Det finns exempelvis rättfärdigande och ursäktande omständigheter. En rättfärdigande omständighet betingar ansvarsfrihet och innebär att lagstiftaren på förhand har löst en intressekollision genom en undantagsregel. En ursäktande omständighet innebär att personen inte ska straffas på grund av brist i personligt ansvar. Lagstiftaren har utformat anvisningar för hur avvägningen ska utföras för att öka förutsebarheten.³

Ansvarsfrihetsgrunderna är negativa rekvisit som är kopplade till varje bestämmelse i brottsbalken. Av lagtekniska skäl har de samlats i 24 kap. brottsbalken. Varje brott är reserverat för undantagen.⁴

² Blomkvist, 1972, s. 9.

³ Asp m.fl., s. 208.

⁴ Leijonhufvud, m.fl, s. 65.

2.2 Objektiva och subjektiva ansvarsfrihetsgrunder

Ansvarsfrihetsgrunder kan vara antingen objektiva eller subjektiva. Om förutsättningarna för att tillämpa en objektiv ansvarsfrihetsgrund föreligger ska ansvar inte utdömas. Gärningen är då tillåten, trots att rekvisiten för en brottsbeskrivning är uppfyllda. Om en objektiv ansvarsfrihetsgrund föreligger innebär det att gärningen är tillåten. Nödvärn är ett exempel på en objektiv ansvarsfrihetsgrund. Subjektiv ansvarsfrihet utesluter personligt ansvar för en brottslig gärning. Personen ursäktas för sin handling trots att den inte är tillåten. Nödvärnsexcess är en subjektiv ansvarsfrihetsgrund. Nödvärnsexcess kan innebära att en person som använt uppenbart oförsvarligt våld i en nödvärnssituation ursäktas och går fri från ansvar.⁵

⁵ Leijonhufvud, m.fl s. 65, 110.

3 Nödvärn

3.1 Nödvärn som ansvarsfrihetsgrund

24 kap. 1 § BrB stadgar fyra uttömmande nödvärnssituationer då en annars straffbelagd gärning resulterar i ansvarsfrihet för den enskilde. Det är däremot inte tillräckligt att en av nödvärnssituationerna föreligger. Gärningen får inte vara uppenbart oförsvarlig. Det innebär att även graden av tillåtet våld ska bedömas. Försvarlighetsbedömningen görs följaktligen efter att domstolen konstaterat att en nödvärnssituation föreligger i det enskilda fallet.⁶

Den första nödvärnssituationen stadgar att rätt till nödvärn föreligger mot ett påbörjat eller överhängande brottsligt angrepp på person eller egendom. Bestämmelsen reglerar rätten att försvara sig när man utsätts för våld.⁷ Följande utredning kommer att fokusera på den situationen. De tre övriga situationerna berör förhindrande av återtagande av egendom på bar gärning, olovligt inträngande i rum, hus, gård eller fartyg samt vägran att lämna en bostad efter tillsägelse.⁸

För att en nödvärnssituation ska anses föreligga måste angriparens gärning vara brottslig. Med brottsligt angrepp menas en gärning som uppfyller rekvisiten för ett brott, samt uppsåts- eller oaktsamhetsrekvisitet. Det brottsliga angreppet mot en person måste också vara av fysiskt slag, därmed innefattas en spark eller fysiskt ofredande men inte en ärekränkning. Rätt till nödvärn tillåts

⁶ Asp m.fl., s. 211.

⁷ Asp m.fl., s. 211.

⁸ 24. Kap 1 § BrB

följaktligen inte vid verbala angrepp, även om det är kränkande för den enskilde.⁹ Även försvarsvåldet som använts ska anses vara otillåtet, om det inte rättfärdigas av nödvärnsbestämmelsen. En förutsättning för att nödvärnsbestämmelsen ska aktualiseras är följaktligen att den angripne företagit försvarsvåld som självständigt hade ansetts som ett brott enligt gällande rätt. Om försvarsvåldet inte är brottsbeskrivningsenligt blir följden att försvarsvåldet inte prövas inom ramen för nödvärnsbestämmelsen. Gärningen är då redan tillåten och behöver inte rättfärdigas.¹⁰

Även barn och psykiskt sjuka kan begå ett brott och därmed kan nödvärn användas även mot dem. En nödvärnshandling är inte brottslig och därmed är nödvärn inte tillåtet mot en handling som företagits i nödvärn. Av lydelsen i 24:1 p.1 BrB framgår att det ska vara ett påbörjat eller överhängande angrepp. Det innebär att nödvärnsrätt inte föreligger när angreppet upphört, om ett nytt angrepp inte är överhängande. Nödvärn ger inte rätt till hämnd.¹¹

3.2 Domstolens prövning av nödvärn

Prövningen av försvarsvåldet inom ramen för nödvärnsrätten består av två led. Det första ledet är prövningen av huruvida det föreligger en nödvärnssituation, det andra ledet består av en försvarlighetsbedömning. Om det föreligger en nödvärnssituation, alltså ett brottsligt angrepp mot person går domstolen vidare och prövar om försvarsvåldet var tillåtet eller uppenbart oförsvarligt. Avsaknaden av en nödvärnssituation leder till att försvarsvåldet aldrig kan rättfärdigas inom ramen för nödvärnsbestämmelsen.¹²

⁹ Halén m.fl., s. 15.

¹⁰ Prop. 1993/94:130, s. 28-29.

¹¹ Prop. 1993/94:130, s. 28-29.

¹² Frände & Lernestedt, s. 778.

3.3 Försvarlighetsbedömningen

Hur man får avvärja en nödvärnshandling framgår inte av lagtexten. För att det ska vara en nödvärnshandling ska handlingen vara en försvarsåtgärd som riktar sig mot angriparen. Försvarlighetsbedömningen aktualiseras när domstolen har bedömt att en av de fyra situationerna i 24:1 BrB föreligger. Där stadgas att en gärning som begås i nödvärn utgör brott om det med hänsyn till angreppets beskaffenhet, det angripnas betydelse och omständigheterna i övrigt är uppenbart oförsvarligt. I bedömningen beaktas om den angripne kunde ha använt mindre våld eller om andra mindre våldsamma handlingssätt kunde ha använts för att avvärja faran.¹³

Lagtexten reglerar inte hur den enskilde ska försvara sig i olika situationer. Lagstiftaren har istället formulerat en gräns för försvarsvåldet, i form av rekviritet "uppenbart oförsvarligt". Det innebär att lagen tillåter att man använder mer våld än som krävs, så länge det inte är uppenbart oförsvarligt. Domstolen gör bedömningen i det specifika fallet. Vid bedömningen beaktas angreppets beskaffenhet, det angripnas betydelse och omständigheterna i övrigt.¹⁴

3.3.1 Angreppets beskaffenhet

Bedömningen av angreppets beskaffenhet varierar beroende på omständigheterna som föreligger i det specifika fallet. Under angreppets beskaffenhet beaktar domstolen angriparens egenskaper, däribland kroppskafter, psykiskt tillstånd, ålder, berusning, avsikter och andra faktorer som kan påverka farligheten. Även yttre omständigheter såsom tid på dygnet eller om det skett på

¹³ Billström, m.fl., s. 108-109.

¹⁴ Billström, m.fl., s. 109.

en avskild plats kan få betydelse.¹⁵ Angriparen kanske hämmas av personer runt omkring eller så ingriper kanske medmänniskor och hjälper den angripne. Det beaktas även om angreppet kom plötsligt eller oväntat. Ett angrepp som sker plötsligt kan vara särskilt svårt att försvara sig mot och därmed vara särskilt farligt.¹⁶ Det fästs även avseende vid den angripnes egenskaper och möjligheter att klara upp situationen. Det ställs högre krav på en person som har särskilda förutsättningar att hantera en våldssituation, exempelvis på grund av utbildning.¹⁷ Om man beaktar angriparens egenskaper kan det anses ligga nära till hands att även beakta den angripnes kroppskrafter för att bedömningen ska ha relevans.¹⁸

3.3.2 Det angripnas betydelse

Det finns två mål som kan vara föremål för ett angrepp, människor eller egendom. Mer våld är tillåtet vid angrepp på person, än vid angrepp på egendom. Egendom kan till skillnad från människor ersättas, vilket medför en mer omfattande nödvärnsrätt vid angrepp på person. Det är tillåtet att försvara sig med mer våld om angriparen är beväpnad med ett tillhygge än om angreppet utförs med händerna, exempelvis knytnävar. Däremot är det inte uppenbart att den angripne får använda ett livsfarligt tillhygge att försvara sig med, även om angriparen misstänks vara beväpnad.¹⁹

¹⁵ Asp m.fl., s. 217.

¹⁶ Jareborg, 1984, s. 1038, ff.

¹⁷ Asp m.fl., s. 217.

¹⁸ Billström, m.fl., s. 110.

¹⁹ Blomkvist, s. 33.

3.3.3 Omständigheterna i övrigt

Uttrycket omständigheterna i övrigt innebär dels att en helhetsbedömning ska göras, dels att det är möjligt för domstolarna att beakta omständigheter som är av betydelse i det enskilda fallet.²⁰

3.3.4 Utvidgning av nödvärnsrätten

I samband med 1962 års införande av brottsbalken utvidgades nödvärnsrätten. Efter ändringen medgavs rätt till nödvärn vid ett överhängande angrepp.²¹ Som exempel på ett överhängande angrepp angavs att en fartygsbefälhavare får reda på att besättningen kommer att döda honom när fartyget anländer till en viss plats. Det kunde anses orimligt att befälhavaren skulle behöva vänta tills angreppet inträffade eller var omedelbart förestående. Utvidgningen motiverades med att ett tidigare ingripande möjliggör att angreppet kan avvärjas med lindrigare medel än om den angripne måste vänta tills angreppet har påbörjats. Det innebär dock inte att preventivt nödvärn innefattas i bestämmelsen. Den ena parten kan därmed inte angripa den andra för att förhindra ett potentiellt angrepp som ännu inte är överhängande.²²

En utvidgning av nödvärnsrätten är uppe för diskussion igen. Den nya regeringen med statsminister Ulf Kristersson annonserade att de ska utvärdera hur nödvärnsrätten ska stärkas. Regeringen vill införa en mer långtgående nödvärnsrätt för den som angrips i hemmet, nära sin familj eller om den angripne är underlägsen till storlek eller antal. Förslagen presenterades i Tidöavtalet år 2022.²³

²⁰ Asp m.fl., s. 218.

²¹ SOU 1953:14, s. 395.

²² Asp m.fl., s. 211.

²³ Sverigedemokraterna, Moderaterna, Kristdemokraterna och Liberalerna, s. 24.

4 Nödvärnsexcess

4.1 Tillämpningsområde

Excessreglerna i 24:6 BrB kan aktualiseras om en person haft rätt till nödvärn men gjort mer än vad som var medgivet, det vill säga, åsamkat svårare skada eller brukat mer våld än som var tillåtet. Det innebär att nödvärnsgärningen var uppenbart oförsvarlig. I det fallet kan den angripne gå fri från ansvar, om omständigheterna var sådana att hen svårligen kunde besinna sig.²⁴ Gärningen är otillåten men den tilltalade ska inte klandras, eftersom denne inte kunde rätta sig efter lagen. Den tilltalade bör inte klandras eftersom det skulle vara orimligt att kräva laglydnad i den situationen.²⁵

4.2 Besinningsbedömningen

Domstolens bedömning av om den angripne svårligen kunde besinna sig ska ske med utgångspunkt i hur situationen uppfattades av den angripne. Det görs eftersom nödvärnsexcess är en subjektiv ansvarsfrihetsgrund.²⁶ Vid bedömningen av huruvida den angripne svårligen kunde besinna sig beaktas farans art och den tid som stått till förfogande för en reaktion. Även den angripnes individuella egenskaper såsom lättskrämdhet, nervositet och häftigt temperament beaktas. Utöver det tas även hänsyn till mer tillfälliga subjektiva tillstånd såsom akut rädsla och panikkänsla. Det har särskilt betydelse om faran var överhängande eller stor och om angreppet kom plötsligt eller oväntat.²⁷

²⁴ Jareborg, 2001 s. 361.

²⁵ Jareborg, 1985, s. 87.

²⁶ Leijonhufvud, m.fl s. 65, 112.

²⁷ Prop. 1993/94:130, s. 45-46.

Det kan också ha betydelse om den angripne har brustit i självbehärskning. Det kan ställas olika krav beroende på vem den angripne är. En person som i tjänsten ska kunna hantera nödlägen, såsom en polis, ställs det högre krav på. Inom besinningsbedömningen kan även beaktas att den angripne vid nödvärnstillfället var berusad.²⁸ Alkoholpåverkan kan göra att den angripne mister sin förmåga att behärska sig. Domstolen prövar om det kunde krävas av den angripne att hen i just det tillstånd denne befann sig i, kunde besinna sig.²⁹ Alkohol kan påverka tillståndet den angripne befann sig i.

4.2.1 Personliga egenskaper

De individuella egenskapernas betydelse skiljer sig från fall till fall. Den angripne kan inte hävda kort stubin, humörsvängningar eller liknande som skäl till att hen svårligen kunde besinna sig. Domstolen kan ställa krav på viss självbehärskning.³⁰ Det finns däremot andra faktorer som bör tas hänsyn till. Snabbheten i en persons uppfattningsförmåga kan påverkas av omständigheter som trötthet, yrvakenhet, skrämsel eller sjukdom. Den angripne kan också ha blivit uppretad efter ett gräl med angriparen tidigare. Det finns många omständigheter som kan försvåra för den angripne att besinna sig.³¹

Vid försvarlighetsbedömningen ska domstolen räkna med en bred marginal till förmån för den angripne. Enligt Blomkvist bör samma generösa bedömning ske vid prövning av nödvärnsexcess.³²

²⁸ Jareborg, 2001 s. 361-362.

²⁹ Blomkvist, s. 113.

³⁰ Jareborg, 1994, s. 261.

³¹ Blomkvist, s. 57.

³² Blomkvist, s. 57.

5 Rättspraxis

5.1 Utgångspunkt

I följande kapitel granskas tre rättsfall där domstolen tagit ställning till invändningar om nödvärn. I samtliga fall hävdade den angripne att han handlat i nödvärn och att våldet inte var uppenbart oförsvarligt. I andra hand, om domstolen skulle finna våldet som uppenbart oförsvarligt, hävdade den angripne att han svårligen kunde besinna sig och därmed ska ursäktas med hänvisning till nödvärnsexcess. Redogörelsen nedan koncentrerar sig på nödvärnsbedömningen.

5.2 Knivfallet

5.2.1 Bakgrund i målet

Knivfallet har refererats i NJA 2005 s.237. D hade anklagat M för ett inbrott, varpå M ansåg att D fick en skuld till honom. De kom överens om att träffas i ett bostadsområde för att göra upp om skulden. Både D och M var narkotikapåverkade och beväpnade med kniv. D vägrade att betala summan, varpå M högg D i bröstet med kniv. Då drog D upp sin kniv och började hugga M i bröstet för att avvärja angreppet. Han höll samtidigt i M:s arm. Under bråket fick D ett sticksår i magen och högg sedan M fem gånger innan han backade undan. D begav sig från platsen och ringde efter en ambulans. M avled senare.

5.2.2 Högsta domstolens bedömning

Till skillnad från underinstanserna friade inte Högsta domstolen D från ansvar. HD gjorde försvarlighetsbedömningen genom att undersöka två kriterier. De undersökte om D befunnit sig i ett sådant läge att våldet inte klart avvek från vad som var behövt för att avvärja angreppet. De fäste även avseende vid om det brottsliga angreppet som skulle avvärjas var direkt livshotande eller riktade sig mot ett synnerligen viktigt intresse.

Enligt HD:s bedömning förelåg inte ett uppenbart missförhållande mellan intresset som hotades och intresset som offrades. M:s angrepp mot D ansågs ha varit livshotande. Däremot ansåg HD att våldet som D använt var uppenbart oförsvarligt. HD ansåg att D kunde ha använt mindre våld och därefter sprungit därifrån eller ropat på hjälp. HD ansåg inte att D var i underläge då hans skador var betydligt lindrigare än M:s och då han hade hållit fast M:s beväpnade arm samtidigt som han högg honom.

Högsta domstolen ansåg inte heller att D svårligen kunnat besinna sig. Det var inget kortvarigt händelseförlopp och därför fanns det tid för D att överväga sina handlingar. De fäste även avseende vid att D var beredd på situationen och därför borde han kunnat besinna sig. HD dömde D till två års fängelse för dråp. Justitierådet Victor, som även dömde i Hammarfallet var skiljaktig och menade att nödvärnshandlingen inte skulle anses som obefogad. Victor menade därför att den angripne skulle frias. Justitierådet Blomstrand, som också dömde i Hammarfallet, gav medhåll till den skiljaktiga meningen.

5.2.3 Doktrинens syn på Knivfallet

HD bedömde våldet D brukat som uppenbart oförsvarligt med hänvisning till de alternativa handlingssätten som fanns. Docenten och universitetslektorn Annika Norée har skrivit en artikel om fallet. Riksåklagaren vitsordade att det rörde sig om en nödvärnssituation i fallet men Norée menar att fallet borde

ha behandlat om det ens förelåg en nödvärnssituation. Hon ifrågasätter att Högsta domstolen accepterade situationen som en nödvärnssituation. HD konstaterade att nödvärnsrätten inte omfattar vissa uppgörelser såsom duell-situationer men de redogjorde inte för vad som avgör om det är en sådan situation eller inte. De konstaterade bara att det inte rörde sig om en sådan duellsituation i fallet. Samtidigt poängterade HD att D var beredd på en konfrontation då han hade en kniv i fickan.³³

Varken majoritetens eller minoritetens uppfattning ger någon klar riktlinje för när dödligt våld accepteras som nödvärn vid en brottslig uppgörelse. Därför leder domen till osäkerhet enligt Norée. Domen kan också anses öppna en möjlighet för personer som står åtalade i andra brottmål att undgå ansvar med åberopande av nödvärn, trots att de själva försatt sig i riskfyllda situationer. Med hänsyn till domen är det enligt Norée tänkbart att domstolen kommer att godta en invändning om nödvärn vid gangsteruppgörelser. Om två kriminella gäng börjar utplåna varandra kan de potentiellt åberopa nödvärn mot bakgrund av Knivfallet. Norée menar att det är en framkallad nödvärnssituation i Knivfallet, och om den accepteras som en nödvärnssituation korrelerar det mindre bra med ambitionen att minska våldsanvändningen i samhället.³⁴

Även Martin Borgeke är kritisk till domen. Han ställer sig kritisk till de alternativa handlingssätten HD presenterade i domen. HD anförde att D kunde ha sprungit därifrån och ropat på hjälp. Att springa från platsen istället för att möta våldet hade kunnat vara förenat med risker för D. Då kanske utgången hade blivit den omvända. Borgeke poängterar också att man normalt sett inte kan räkna med att få hjälp från allmänheten i sådana situationer. Borgeke anför att HD har varit blåögd i sin bedömning av fallet.³⁵

³³ Norée s. 413.

³⁴ Norée s. 414.

³⁵ Borgeke s. 582.

5.3 Hammarfallet

5.3.1 Bakgrund i målet

Hammarfallet har refererats i NJA 2009 s.234 och grundar sig i en situation mellan grannarna S och J. S var känd för att vara våldsam och hade dåligt rykte i grannskapet. J hade försökt undvika S då han tidigare hade dömts för våldsbrott såsom olaga hot och ofredande i samband med grannfejder. Den 14:e februari 2005 gjorde J en polisanmälan mot S efter att denne hade slagit honom i ansiktet sedan J försökt hjälpa en annan granne. Lite senare kom S tillbaka med en kniv men en granne lyckades avvärja angreppet. Efter den händelsen blev J rädd för S och han insåg att han och hans familj inte kunde bo kvar. Han började även följa barnen till skolan som en försiktighetsåtgärd.

Dagen därpå, den 15:e februari, körde S upp sin traktor på J:s tomt. S var beväpnad med kniv och hade uttalat att hans syfte var att allvarligt skada J och hans familj. När J gick ut från huset drog S fram sin kniv och angrep J. J drog fram en hammare och började använda den för att slå S samtidigt som han skrek åt honom att han skulle lägga ner kniven. S föll till marken av hammarslagen och då sprang J in och förvissade sig om att barnen var inne i huset. När J sedan gick ut igen reste sig S upp och vinglade mot honom. I samband med det började J slå mot S huvud med hammaren igen. S uppträdde väldigt aggressivt trots att han då hade fått allvarliga skador.

5.3.2 Högsta domstolens bedömning

Högsta domstolen gjorde försvarlighetsbedömningen genom att undersöka två kriterier. Det första momentet innebar att det inte förelegat ett uppenbart missförhållande mellan den angripnes handling och den skada som kunde ha

inträffat genom angreppet. Därutöver får försvarsvåldet inte ha stått i klar disproportion till vad som varit nödvändigt för att avstyra angreppet.³⁶

Försvarsvåldet som användes var livshotande och kunde enligt HD endast legitimeras i särskilda fall. Det förutsätter dock även att angreppet var livsfarligt. Följaktligen är det inte uteslutet att så allvarligt våld kan anses tillåtet. Mot bakgrund av S knivangrepp som uppfattades som livsfarligt ansågs det inledande försvarsvåldet inte som uppenbart oförsvarligt.

HD bedömde även om J kunde ha avvärjt angreppet genom att bruka mindre våld. HD beaktade då att J delat ut många hammarslag mot S huvud under ett relativt utdraget händelseförlopp. HD bedömde gärningen som uppenbart oförsvarlig med beaktande av att J under den andra omgången kunde ha använt mindre våld. HD har inledningsvis beaktat en bred marginal då de menade att försvarsvåldet inte stod i klar disproportion till angreppet. De ytterligare slagen J tog till var nödvändiga för att försvaga angriparen men J borde inte ha slagit S i huvudet. HD:s slutsats var alltså att de första slagen inte var uppenbart oförsvarliga men att J i ett senare skede hade kunnat avvärja angreppet med mindre våld. Med andra ord var det senare angreppet uppenbart oförsvarligt och kunde inte rättfärdigas med stöd av nödvärnsbestämmelsen.

Därefter undersökte HD om J svårligen kunnat besinna sig. HD betonade att J haft tid för eftertanke men samtidigt var han väldigt rädd på grund av incidenten föregående dag. J fruktade för sitt och för sin familjs liv och förmådde inte tänka eller handla rationellt. HD framhöll också att hammarslagen enbart syftade till att avvärja angreppet. J var vid tillfället ostraffad till skillnad från S som var dömd för brott. Till stöd för att J svårligen kunde besinna sig användes uttalanden från en psykolog som stärkte bevisen för J:s stressnivå. Mot bakgrund av informationen ovan ansåg HD att J svårligen kunde besinna sig och ogillade åtalet. Justitierådet Virdesten, som även dömde i Knivfallet var

³⁶ Borgeke, s. 575.

däremot skiljaktig och menade att J haft både tid och förmåga att använda mindre grovt våld. Virdesten ansåg att den angripne inte kunde frias på grund av reglerna om nödvärnsexcess och därför skulle dömas för grov misshandel.

5.3.3 Doktrинens syn på Hammarfallet

Borgeke menar att utgången i Knivfallet och Hammarfallet borde ha blivit den motsatta. Alltså att det skulle ha blivit en friande dom i Knivfallet och en fällande dom i Hammarfallet. D i Knivfallet borde kanske ha friats redan på grund av att våldet inte var uppenbart oförsvarligt, annars borde han ha friats med hänsyn till nödvärnsexcess enligt Borgeke. Det kan däremot anses adekvat att J:s våld i Hammarfallet ansågs som uppenbart oförsvarligt. Borgeke kritiserar bedömningen av rekvisitet "svårligen kunna besinna sig" i Hammarfallet. Han anser att domstolen har gjort en felaktig bedömning av regeln om nödvärnsexcess. Borgeke kritiserar även att domstolen tog hänsyn till att J sedan tidigare var ostraffad samt hans syfte med motangreppet.³⁷

Även universitetslektorn Dennis Martinsson har skrivit en artikel som berör Hammarfallet. Martinsson anser att den friande domen var korrekt och att omständigheterna domstolen tog med i excessbedömningen möjliggör en bredare bedömning. Högsta domstolen beaktade att den angripne dagen innan händelsen attackerades av angriparen med en kniv. Domstolen tog således hänsyn till tidigare inträffade händelser som påverkat den angripnes tillfälliga egenskaper i nödvärnssituationen. Martinsson anser att det är ett klagörande i rätt riktning. Högsta domstolen beaktade både objektiva och subjektiva omständigheter, samt yttre förhållanden. De grundade sitt avgörande på hur J uppfattade situationen och beaktade hans psykiska och chockade tillstånd vid händelsen. Likt Borgeke är Martinsson kritisk till att HD benämnde J som en

³⁷ Borgeke s. 587.

fridens man medan S brottsregister påpekades. Däremot visar det att alla omständigheter som har en påverkan på besinningsbedömningen ska vägas in. Enligt Martinsson är domstolens metodik i fallet föredömlig.³⁸

Claes Lernestedt menar att Högsta domstolen genom avgörandet utvecklar synen på nödvärnsexcess. Tidigare ställdes ett orimligt högt krav på att den angripnes skulle kunna tänka och agera rationellt i en nödvärnssituation. Lernestedt menar att domstolen ställde orimliga krav på den angripnes möjlighet att besinna sig och tänka rationellt i Knivfallet, sett till det korta händelseförloppet. Lernestedt menar att Högsta domstolen sänkte kravet på den angripne till en mer rimlig nivå i Hammarfallet. Tidigare ställdes högre krav på att den angripne skulle kunna besinna sig om angreppet kunde förutses. Domstolen modifierade det synsättet i Hammarfallet. Där anfördes att det befarade angreppet snarare talar för en stark rädsla och oro som kan göra det svårare att besinna sig när angreppet kommer.³⁹

De skiljaktiga meningarna som fanns i båda fallen visar också att det rör sig om svåra bedömningsfrågor. Domstolen kan komma fram till antingen en friande eller fällande dom, utan att man kan säga att de i något av fallen dömt fel.⁴⁰ Det skiljaktiga justitierådet i hammarfallet menade att omständigheterna visade på att den angripne svårligen kunnat besinna sig under en stor del av händelseförloppet. Däremot fanns det omständigheter som talade för motsatsen. J sprang exempelvis in till barnen mellan slagen. Justitierådet Virdesten menade att de faktiska omständigheterna borde ha tillmätts större betydelse,

³⁸ Martinsson s. 141-145.

³⁹ Lernestedt, Nödvärnsexcess, s. 347 ff.

⁴⁰ Borgeke s. 588.

till den angräpnas nackdel. Borgeke ger medhåll till den uppfattningen och menar att det hade blivit ett rimligare utfall.⁴¹

5.4 Rödebymålet

5.4.1 Bakgrund i målet

Rödebymålet som refererats i RH 2008:90 rör mannen S.R som sköt två män på sin tomt, varav den ena avled. Ett ungdomsgäng hade under flera års tid mobbat och trakasserat S.R:s son och familj. Ungdomsgänget hade ringt hotfulla samtal och förstört familjens egendom. Familjen fick ingen hjälp för att hantera situationen, trots flera polisanmälningar.

Ungdomsgänget tog med sig tillhyggen och åkte till familjens ensliga gård en höstnatt år 2007. S.R som hade konsumerat alkohol och sömntabletter vaknade av att ungdomsgänget befann sig på familjens gård. S.R tog fram sitt gevär och avlossade skott mot två av ungdomarna. C.S skadades livshotande medan S.S avled efter att ha träffats av två skott. Den rättspsykiatriska undersökningen visade att S.R led av en allvarlig psykisk störning vid tidpunkten för gärningen.

5.4.2 Hovrättens bedömning

Hovrätten fastslog att S.R befann sig i en nödvärnssituation. De fäste även avseende vid de trakasserier familjen utsatts för under flera år. Att använda skjutvapen kan däremot bara godtas i mycket speciella undantagssituationer där faran är akut och angreppet är livsfarligt. Därför ansågs S.R:s handlande

⁴¹ Borgeke s. 584.

som uppenbart oförsvarligt och därmed inte rättfärdigat med stöd av nödvärnsbestämmelsen⁴².

Sedermera gick HovR över till att pröva om S.R skulle ursäktas för sitt handlande med hänvisning till bestämmelsen om nödvärnsexcess⁴³. Vid excessbedömningen beaktas farans art och tiden som stått till förfogande. Även om S.R var nyvaken och upplevde faran som allvarligare och mer akut än den var kunde hans benägenhet inte på ett avgörande sätt ha skiljt sig från vad som är normalt vid en nödvärnssituation. HovR poängterade att S.R befann sig i sin bostad och att hotet inte var alldeles överhängande. Även om HovR beaktade S.R:s psykiska tillstånd var hotet inte så akut att han kunde frikännas med hänvisning till excessbestämmelsen. HovR dömde S.R för dråp men det förelåg många förmildrande omständigheter vilket resulterade i att han i slutändan blev fri från påföljd.

⁴² 24:1 BrB

⁴³ 24:6 BrB

6 Analys och slutsatser

6.1 Förhållandet mellan nödvärn och nödvärnsexcess

Den första frågeställningen behandlar hur nödvärn och nödvärnsexcess förhåller sig till varandra. Om den angripnes våldsanvändning rättfärdigats på grund av nödvärnsbestämmelsen i 24 kap. 1 § BrB har den angripne inte ansetts vara klandervärd. Handlingen är rättfärdigad och därför frias den angripne från ansvar. Nödvärnsbestämmelsen är självständigt tillämplig vid bedömningen av försvarsvåld ur denna aspekt. Bestämmelsen om nödvärnsexcess i 24 kap. 6 § BrB är däremot tillämplig först när den angripne gjort mer än som var medgivet enligt nödvärnsbestämmelsen, exempelvis använt allvarligare våld än som krävts. Därmed är bestämmelsen om nödvärnsexcess inte fristående från nödvärnsbestämmelsen. Det krävs att den angripne befunnit sig i en nödvärnssituation och haft rätt till att bruka nödvärn för att excess ska kunna aktualiseras. Om den angripne inte haft rätt att bruka försvarsvåld med stöd av nödvärnsbestämmelsen kan den angripne heller inte ursäktas inom ramen för nödvärnsexcess. Därför bedömer domstolen först om det föreligger en nödvärnssituation och om försvarsvåldet är tillåtet enligt nödvärnsbestämmelsen innan de prövar om den angripne kan ursäktas inom ramen för nödvärnsexcess.

Den huvudsakliga skillnaden i bedömningen är att de objektiva omständigheterna beaktas i nödvärnsbedömningen medan de subjektiva omständigheterna, alltså egenskaper hos den angripne som har brukat uppenbart oförsvarligt våld beaktas vid excessbedömningen. Nödvärnsexcess möjliggör att en person som är lättskrämd, orolig eller har ett hett temperament i större utsträckning ursäktas än en person som är lugn och bra på att hantera stressfulla situationer.

Nödvärnsexcess är en följd av att den angripne försökt hålla sig inom ramen för nödvärnsrätten men misslyckats på grund av mänskliga ofullständigheter som gjort att den angripne svårligen kunde besinna sig. Som angetts ovan i kapitel 4 ställs det krav på att den angripne iakttar viss självbehärskning och förnuft. Den angripne kan inte skylla på att denne har svårt att agera rationellt eller har kort stubin. Nödvärnsexcess aktualiseras bara då den angripne brukat uppenbart oförsvarligt våld som faller utanför nödvärnsrätten.

Sammanfattningsvis bedömer domstolen de objektiva omständigheterna vid nödvärn, exempelvis hur mycket våld som hade krävts för att avvärja angreppet. Vid bedömningen av nödvärnsexcess beaktas den angripnes personliga egenskaper samt hur den angripne uppfattade situationen.

6.2 Den yttersta gränsen för nödvärn och nödvärnsexcess

Av förarbetena kan utläsas att lagstiftaren velat ge den angripne en bred marginal vid en nödvärnssituation. Nödvärnsrättens gräns har formulerats med hjälp av rekvisitet "uppenbart oförsvarligt". Rekvisitet innebär i praktiken att nödvärnsrätten inrymmer försvarsvåld som går längre än vad som krävts. Bestämmelsens vaga formulering överlämnar åt domstolarna att göra en bedömning av rekvisitet i varje enskilt fall. Högsta domstolens tolkning av rekvisitet får en avgörande betydelse för målets utgång.

För att förstå hur nödvärnsrättens gräns ska tolkas har rättspraxis studerats. I Knivfallet förmedlade HD en tydlig struktur för hur bedömningen kan göras. I fallet utsattes D för ett knivangrepp av M. D högg senare tillbaka, varpå M avled som följd. HD formulerade ett tydligt krav på att den angripne bör överväga alternativa handlingsätt. Det är endast motiverat att försvara sig med en kniv i undantagsfall. HD ansåg att den angripne istället för att bruka dödligt våld borde ha försökt avlägsna sig och tillkalla hjälp. Det kan i många fall

vara svårt att avväga försvarsvåldet på ett korrekt sätt. Ett säkrare alternativ kan vara att fly istället för att bemöta angreppet, även om det kan vara ett riskfyllt alternativ. I Knivfallet bedömdes våldet D brukat som uppenbart oförsvarligt och således kunde handlingen inte rättfärdigas enligt nödvärnsbestämmelsen.

I Hammarfallet utdelade J slag mot S i två omgångar under ett relativt utdraget händelseförlopp. De inledande slagen ansågs inte vara uppenbart oförsvarliga mot bakgrund att S knivangrepp ansågs som livsfarligt. De senare slagen bedömdes dock som uppenbart oförsvarliga. Således kunde inte J frias inom ramen för nödvärnsbestämmelsen.

De båda fallen har väckt debatt i samhället. Utifrån rättsfallen är det inte självklart var nödvärnsrättens gräns går. En inte orimlig tanke är att det ställs realistiska krav på den angripne. Trots att lagstiftaren valt att ge en bred marginal till förmån för den angripne ställer domstolen höga krav på att överväga alternativa handlingssätt för att våldet inte ska anses vara uppenbart oförsvarligt. Den angripne måste ta hänsyn till flera faktorer i ett snabbt och krävande ögonblick. När domstolen flera månader senare analyserar situationen är det enklare att fastställa vad den angripne borde ha gjort och hur mycket våld som hade krävts.

I Knivfallet kanske utgången hade blivit den omvända om D istället för att bemöta angreppet hade försökt fly och tillkalla hjälp. Då kanske D hade dött istället för M. Likt Borgeke är jag av uppfattningen att man inte kan räkna med att få hjälp från allmänheten i en sådan situation. Allmänheten är troligen rädda för att blanda sig i ett knivbråk då det torde finnas en rädsla att själv komma till skada. Det kan anses vara en rimlig kommentar från Borgeke att domstolen varit blåögd i sin bedömning.

Sammanfattningsvis kan det vara svårt för den angripne att veta vad rekvisitet uppenbart oförsvarligt innebär i praktiken och hur mycket våld som får användas i det enskilda fallet. Rättspraxis från Högsta domstolen ger heller inte en självklar bild av rättsläget. Om våldet anses uppenbart oförsvarligt finns dock en möjlighet att handlingen ursäktas med hänvisning till nödvärnsexcess. Då har den angripne begått en otillåten gärning men ursäktas trots det och slipper undan straffrättsligt ansvar. Samhället markerar att gärningen inte är försvarlig, men den är förståelig och därför förlåten. Bestämmelsen uttrycker insikten att människor inte är fullständiga och att det är mänskligt att begå misstag.

Det avgörande rekvisitet för bedömningen av nödvärnsexcess är att svårligen kunna besinna sig. Det kan tolkas som att en bred marginal ska ges den angripne även här. Trots det är det svårt att på förhand utläsa vilken bedömning domstolen kommer att göra i det enskilda fallet. I Knivfallet ansåg Högsta domstolen att man kunde kräva av D att han skulle besinna sig. Domstolen poängterade att han var beredd på konfrontationen. I Hammarfallet blev dock domstolens slutsats att J svårligen kunde besinna sig. HD tog hänsyn till att J var rädd på grund av händelsen dagen innan och betonade även att J sedan tidigare var ostraffad. Domen blev med andra ord fällande i Knivfallet medan den blev friande i Hammarfallet. Borgeke anförde att det omvända utfallet hade varit mer rimligt. Det kan anses vara en befogad uppfattning.

Knivfallet och Hammarfallet innefattar detaljer som skiljer sig samtidigt som det finns likheter. I Knivfallet kan antas att D kände en rädsla för att han inte kunde betala skulden som M krävde. Han var med andra ord beredd på en konfrontation. Likaså var J i Hammarfallet beredd på en konfrontation men där talade det snarare till hans fördel. Högsta domstolen menade att han var rädd på grund av händelsen dagen innan och därför hade svårare att besinna sig. HD menade däremot att det snarare talade för en duellsituation att D var beredd på ett angrepp. HD ansåg att det talade för att D borde kunnat besinna sig. Skillnaden mellan personerna som hävdade nödvärnsrätt är uppenbar. D

i Knivfallet var en ung man som rörde sig i kriminella kretsar medan J var en ostraffad familjefar. Det är inte osannolikt att det har påverkat domstolens bedömning. Trots att en individ rör sig i en kriminell miljö bör vederbörande ha samma rätt till att bruka nödvärn. I den miljön sker oftare förväntade konfrontationer än det gör för gemene man. En rimlig uppfattning är att en förväntad konfrontation bör tillmätas lika stor betydelse oavsett vem den angripne är.

Rödebymålet var det tredje rättsfallet som behandlades. Det är dock inte bedömt av Högsta domstolen men trots det är det ett uppmärksammat mål i sammanhanget. I Rödebymålet fann Hovrätten att det förelåg en nödvärnssituation men våldet S.R hade brukat var uppenbart oförsvarligt. Här poängterar Hovrätten att våld med skjutvapen endast kan godtas i mycket speciella undantagssituationer där angreppet är livsfarligt och faran är akut. HovR fastställde även att faran inte var så akut att S.R kunde frias med stöd av nödvärnsexcess. I bedömningen tog HovR hänsyn till tidigare händelser som påverkat situationen. Hovrättens bedömning av nödvärn och nödvärnsexcess kan anses ligga i linje med tidigare praxis. Enligt min mening var utfallet avseende nödvärn förutsebart då S.R sköt två personer, innan de hade attackerat någon person.

Däremot är det viktigt att ha i åtanke att rättsfallen inte möjliggör alltför generella slutsatser, särskilt då de är några år gamla och då endast tre rättsfall har analyserats. Det är även svåra bedömningar att göra där det inte finns ett självklart svar. En stor del är upp till domarnas tolkningar. En intressant aspekt är att några justitieråd dömde i både Knivfallet och Hammarfallet. I Knivfallet dömde den angripne men där var justitieråden Victor och Blomstrand skiljaktiga och ansåg att den tilltalade skulle frias då våldet inte var uppenbart oförsvarligt. Victor och Blomstrand dömde även i Hammarfallet där domen blev friande. Även i Hammarfallet fanns en skiljaktig mening. Justitierådet Virdesten ansåg inte att den angripne skulle frias med hänsyn till nödvärnsexcess, han menade att J skulle dömas för grov misshandel. Virdesten dömde även i Knivfallet där domen blev fällande. Det jag vill illustrera är

att det är svåra bedömningar och olika justitieråd har olika uppfattning om nödvärnsrättens gräns. Det är en av anledningarna till att det är svårt att ge ett slutgiltigt svar på hur mycket våld som får brukas i en nödvärnssituation.

6.3 Hur påverkas brottsoffrets rätt?

En fråga som är nära kopplad till nödvärnsrättens gräns är hur brottsoffrets rätt påverkas av rådande begränsningar. Det är även den tredje frågeställningen som ska besvaras. I rättsfallen som behandlats ovan kan det anses saknas en röd tråd för hur bedömningen ska göras. Inom juridiken är en grundläggande princip att det ska vara förutsebar rättstillämpning. Det kan anses tveksamt om nödvärnsrätten når upp till det kravet enligt min uppfattning. Däremot är det nödvändigt att göra en bedömning i varje enskilt fall både när det gäller nödvärn och nödvärnsexcess. Vid bedömningen av nödvärnsexcess är det just den angripnes möjligheter att besinna sig som ska bedömas. Personliga egenskaper och specifika omständigheter som föreligger i det enskilda fallet tillmäts stor betydelse. Det kan på förhand vara svårt att veta hur domstolen uppfattar och bedömer omständigheterna. Därför är det troligen svårt att skapa en klar och tydlig förutsebarhet gällande bedömningen. Syftet med en öppet formulerad bestämmelse är att domstolen ska kunna ta hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet och göra en rättvis bedömning.

I Knivfallet formulerar Högsta domstolen ett strängt krav på att den angripne ska överväga alternativa handlingsvägar. Det kan vara svårt för den angripne att tänka rationellt i en pressad situation. Att försöka fly eller tillkalla hjälp kan dessutom innebära en större fara för den angripne än att försöka försvara sig med våld. Baserat på Knivfallet kan vi anta att en tilltalad som försvarat sig med livsfarligt våld utan att avlägsna sig eller tillkalla hjälp, kämpar i motvind.

Det kan dock diskuteras om en mer långtgående nödvärnsrätt hade varit önskvärd. Regeringen som tillträdde 2022 ska genomföra en utredning för att undersöka hur nödvärnsrätten kan stärkas. Det finns en anledning till att staten har våldsmonopol och en anledning till att ambitionen är att minska våldet i samhället. Om nödvärnsrätten hade varit mer långtgående hade vi troligen sett en upptrappning av våld i samhället. Den enskilde individen skulle kunna ta lagen i egna händer och vi hade riskerat en svävande gräns mellan nödvärn och hämnd. Det skulle också kunna resultera i att angrepp bemöts med våld som inte står i rimlig proportion till angreppet. I så fall skulle det gå stick i stäv med grundtanken med nödvärnsrätten. Intresset av att upprätthålla våldsmonopolet och lag och ordning hade följaktligen kunnat skadas av en mer utvidgad nödvärnsrätt.

Sammanfattningsvis påverkas brottsoffret av nödvärnsrättens rådande begränsningar. Det är svårt att tolka hur mycket våld som får användas i en nödvärnssituation. För att våldet inte ska vara uppenbart oförsvarligt behöver den angripne överväga alternativa handlingssätt och eventuellt försöka avlägsna sig eller tillkalla hjälp istället för att bruka livsfarligt försvarsvåld.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Tryckta källor

Prop. 1993/94:130

Ändringar i brottsbalken m.m.

SOU 1953:14

Förslag till Brottsbalk.

Lagstiftning

Brottsbalken (1962:700)

Litteratur

Asp, Petter, Ulväng, Magnus, Jareborg, Nils, *Kriminalrättens grunder*, Iustus förlag, Uppsala 2013.

Billström, Magnus, Bring, Carina, Diesen, Christian, Lishajko, Marianne, Marmolin, Christian, *Brottsoffrets rätt*, Juristförlaget, Stockholm 1995.

Blomkvist, Curt, *Rätten till självförsvar – Om otillåtet våld i nödsituationer*, Bokförlaget Forum, Stockholm 1972.

Halén A-C, Olson A, *Nödvärnsrätt och möjligheter till ersättning*, Bokförlaget T. Fischer & Co, Stockholm 1991.

Jareborg, Nils, *Allmän kriminalrätt*, Iustus, Uppsala, 2001.

Jareborg, Nils, *Brottsbalken kap. 23-24 med mera*, Iustus förlag AB, Uppsala, 1985

Jareborg, Nils, "Nödvärnsrätten vid självförsvar mot överfall", i *Lakimies - Till 250-årsminnet av 1734 års lag : Vuoden 1734 lain 250-vuotismuistolle*, Helsinki 1984.

Jareborg, Nils, *Straffrättens ansvarslära*, Iustus, Uppsala, 1994.

Kleineman, Jan; Korling, Fredric & Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*, 1 upplagan, Studentlitteratur, Lund 2013.

Leijonhufvud, Madeleine, Wennberg, Suzanne & Ågren, Jack, *Straffansvar*, 9., omarb. uppl., Wolters Kluwer, Stockholm, 2015.

Tidskrifter

Borgeke, Martin, *Nödvärnsrätten vid allvarliga angrepp på person*, i *Juridisk tidskrift vid Stockholms universitet*, 2009/10, häfte 3, s. 571–589.

Frände, Dan & Lernestedt, Claes, *Nödvärn i Sverige och Finland – några utsnitt*, SvJT 2021, häfte 9, s. 762-812

Lernestedt, Claes, *När kan den straffrättsliga människan svårli- gen besinna sig?*- Ett mål rörande nödvärnsexcess och (kanske) psykologi, i Asp, Petter, Bragadottir, Ragnheidur, Elholm, Thomas, Frände, Dan, Greve, Vagn & Strandbakken, Asbjørn (red.), *Liber amicorum et amicorum Karin Cornils: glimt af nordisk straffrätt og straffeprosessrett*, 1. Uppl., Juristog Økonomforbundets förlag, Köpenhamn, 2010.

Martinsson, Dennis, *Nödvärnsexcess med livsfarligt våld*, *Juridisk Tidskrift*, 2010/11 nr 1.

Norée, Annika, *Framkallat nödvärn – ett knivigt fall*, i *Juridisk tidskrift vid Stockholms universitet* 2005/06, häfte 2 s. 409–416.

Övrigt

Sverigedemokraterna, Moderaterna, Kristdemokraterna & Liberalerna. (2022), *Tidöavtalet: Överenskommelse för Sverige*. <https://www.tidoavtalet.se/wp-content/uploads/2022/10/Tidoavtalet-Overenskommelse-for-Sverige-2.pdf> (besökt 2022-12-16)

Rättsfallsförteckning

NJA 2005 s. 237

NJA 2009 s. 234

RH 2008:90